

УДК 378:316:321.7

DOI: 10.35432/tisb352026363793

Наталія Медловська

*доктор філософії з публічного управління та адміністрування,
старший викладач Центру підвищення кваліфікації кадрів
Навчально-наукового інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-4954-9112>
e-mail: medlovska.n.v@op.edu.ua*

ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ

У статті здійснено комплексне теоретико-методологічне дослідження ролі освіти як фундаментального соціального інституту демократії, а також обґрунтовано її безпосередній вплив на процеси становлення, структурування та зміцнення сучасного громадянського суспільства. У межах дослідження проаналізовано ключові функції освітньої системи, зокрема соціалізаційну, культурно-трансляційну, інтеграційну та інноваційну, у контексті їхньої спрямованості на формування стійкої громадянської свідомості, засвоєння демократичних цінностей, розвиток правової культури та забезпечення висхідної соціальної мобільності населення. Особливу увагу приділено аналізу системних викликів і суперечностей, з якими стикається освітня сфера України в умовах інтенсивних суспільних трансформацій, глобалізації, масштабної цифровізації та тривалого правового режиму воєнного стану.

У роботі доведено, що розвиток громадянської та правової освіти, а також упровадження інтерактивних методів навчання є дієвими механізмами протидії політичній апатії, маніпулятивним виборчим технологіям, інформаційним війнам, поширенню дезінформації та правовому нігілізму в суспільстві. Акцентовано на нагальній потребі модернізації змісту навчальних програм, розвитку медіаграмотності, критичного мислення здобувачів освіти та зміцнення автономії закладів освіти. Обґрунтовано висновок, що системний, ціннісно орієнтований розвиток освітнього простору, побудований на принципах гуманізму, інклюзивності та академічної свободи, виступає стратегічним ресурсом для повоєнного відновлення України, її успішної інтеграції в європейський освітній та політичний простір, а також є головною запорукою сталого розвитку демократичної держави та консолідації суспільства навколо ідеї верховенства права.

Ключові слова: публічне управління, народовладдя, демократія, освіта, громадянська освіта, правова культура, громадянське суспільство.

Nataliia Medlovska

*Doctor of Philosophy in Public Administration,
Senior Lecturer of the Center for Advanced Training of Personnel
ESI of Public Service and Administration, Odesa Polytechnic National University
<https://orcid.org/0000-0002-4954-9112>
e-mail: medlovska.n.v@op.edu.ua*

EDUCATION AS A SOCIAL INSTITUTION OF DEMOCRACY

The article provides a comprehensive theoretical and methodological study of the role of education as a fundamental social institution of democracy and substantiates its direct impact on the processes of formation, structuring, and strengthening of modern civil society. Within the framework of the research, a detailed analysis is conducted regarding the key functions of the educational system, including socialization, cultural transmission, integration, and innovation, in

the context of their orientation toward shaping a stable civic consciousness, internalizing democratic values, developing legal culture, and ensuring upward social mobility of the population. Particular attention is paid to a critical analysis of systemic challenges and contradictions faced by the educational sphere of Ukraine under the conditions of intense social transformations, globalization, large-scale digitalization, and the prolonged legal regime of martial law.

The study proves that the development of civic and legal education, alongside the implementation of interactive teaching methods, serves as an effective mechanism to counteract political apathy, manipulative electoral technologies, information warfare, the spread of disinformation, and legal nihilism in society. The emphasis is placed on the urgent need to modernize the content of curricula, develop media literacy and critical thinking among learners, and strengthen the autonomy of educational institutions. The author substantiates the conclusion that a systemic, value-oriented development of the educational space, built upon the principles of humanism, inclusiveness, and academic freedom, acts as a strategic resource for the post-war reconstruction of Ukraine, its successful integration into the European educational and political space, and serves as the primary guarantee for the sustainable development of a democratic state and the consolidation of society around the principle of the rule of law.

Keywords: public administration, people's power, democracy, education, civic education, legal culture, civil society.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У сучасних умовах суспільних трансформацій, глобалізації, цифровізації та правового режиму воєнного стану освіта є не тільки сферою передачі знань, а й ключовий соціальним інститутом, який забезпечує відтворення демократичних цінностей, формування громадянської свідомості та соціальної відповідальності. Демократичний розвиток держави безпосередньо залежить від рівня освіченості населення, здатності громадян до критичного мислення, усвідомленої участі в суспільно-політичному житті та дотримання принципів верховенства права, свободи й рівності. Водночас у багатьох країнах спостерігаються суперечності між задекларованими демократичними ідеалами та реальним станом системи освіти, яка не завжди в повній мірі виконує функцію формування свідомого громадянина.

Проблема полягає в необхідності переосмислення ролі освіти як соціального інституту демократії в умовах нових викликів — інформаційних війн, соціальної нерівності, кризи довіри до державних інституцій, зростання популізму, маніпулятивних технологій, правового режиму воєнного стану та повоєнного відновлення країни. Освіта має не лише адаптувати особистість до соціального середовища, а й формувати здатність критично оцінювати соціальні процеси, брати участь у прийнятті рішень та нести відповідальність за розвиток суспільства. Проте на практиці існують проблеми нерівного доступу до якісної освіти, недостатнього рівня громадянської освіти, формалізації демократичних процедур в закладах освіти та їх обмеженої автономії.

Актуальність дослідження зумовлена потребою визначення механізмів посилення демократичного потенціалу освіти, розроблення ефективних моделей громадянського виховання та впровадження принципів демократичного управління в освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У сучасних дослідженнях акцент робиться на зв'язку освіти з розвитком громадянського суспільства, формуванням соціального капіталу та забезпеченням демократичної культури.

В українському науковому дискурсі значна увага приділяється реформуванню освітньої системи відповідно до європейських стандартів, розвитку громадянської освіти та інтеграції принципів демократії в освітній процес.

Аналізу сучасного стану нормативно-правового та інституційного забезпечення процесу створення системи громадянської освіти в Україні, врахування викликів,

зумовлених широкомасштабною російською агресією, останніх змін в законодавстві та їх наслідків, присвячена аналітична доповідь Центру Разумкова «Сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку системи громадянської освіти в Україні». У вказаній доповіді також викладено позиції провідних фахівців у галузі громадянської освіти щодо проблем і завдань сучасного етапу розвитку її системи, результати експертного та загальнонаціонального соціологічного опитувань, чинні нормативно-правові акти, що регулюють питання громадянської освіти, та проекти, що перебувають на розгляді чи в процесі обговорення [4].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексне дослідження ролі освіти як соціального інституту демократії, що включає аналіз її основних функцій, оцінку впливу на формування демократичних цінностей у суспільстві, а також виявлення сучасних викликів і перспектив розвитку. Особлива увага приділяється розгляду механізмів взаємодії освіти з іншими соціальними інститутами та її ролі у забезпеченні сталого розвитку демократичних процесів.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до Закону України «Про освіту» освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [2].

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [2].

Освіта є важливим соціальним інститутом, що забезпечує відтворення цінностей, норм і моделей поведінки, необхідних для стабільного розвитку суспільства. У демократичній державі вона виконує такі ключові функції:

- формування громадянської ідентичності;
- розвиток критичного мислення;
- виховання поваги до прав людини та верховенства права;
- підготовка громадян до участі в управлінні державними справами.

Соціальний інститут — це історично сформована форма організації спільної діяльності людей, що забезпечує задоволення базових потреб суспільства. Освіта як соціальний інститут виконує наступні ключові функції:

- соціалізаційна функція — формування особистості відповідно до соціальних норм і цінностей;
- культурно-трансляційна функція — передача культурної спадщини та суспільного досвіду;
- інтегративна функція — сприяння соціальній згуртованості та формуванню спільної ідентичності;
- стратифікаційна функція — розподіл індивідів відповідно до їхніх здібностей і досягнень;
- інноваційна функція — розвиток наукового потенціалу та стимулювання суспільного прогресу.

У демократичному суспільстві вказані функції набувають особливого значення, оскільки вони сприяють формуванню громадянина, здатного до свідомого вибору та активної участі в суспільному житті.

Демократія базується на принципах свободи, рівності, плюралізму та верховенства права. Освіта є механізмом формування відповідної системи цінностей через:

- розвиток критичного мислення;
- виховання поваги до прав людини;
- формування культури діалогу та толерантності;
- набуття навичок участі в громадському житті.

Відповідно до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні під громадянською освітою розуміється освіта на основі національних та загальнолюдських цінностей, спрямована на формування та розвиток громадянських компетентностей, які надають особі можливість реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до прав та громадянських обов'язків, дотримуватися їх, відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права, а також на усвідомлення громадянами, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Кожна людина та громадянин через реалізацію своїх виборчих та інших прав, дії, сумлінну сплату податків і рішення на місцевому та національному рівні несе персональну відповідальність за розвиток України, територіальних громад, професійних та інших спільнот в усіх сферах життя [3].

Громадянська освіта стає невід'ємним компонентом навчальних програм, спрямованих на формування активної громадянської позиції. Через інтерактивні методи навчання (проектну діяльність, моделювання демократичних процесів) здобувачі освіти набувають практичного досвіду демократичної взаємодії.

Як зазначено в аналітичній доповіді Центру Разумкова «Сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку системи громадянської освіти в Україні» питання громадянської освіти набуло особливої актуальності після Революції Гідності 2014 р. і наступних за нею драматичних подій, внаслідок яких Україна зазнала великих територіальних втрат і опинилася в стані «гібридної» війни з росією [4].

Однією з основних ознак демократичного суспільства є рівність можливостей. Доступність якісної освіти незалежно від соціального походження, статі, етнічної приналежності чи матеріального становища є необхідною умовою соціальної мобільності.

Слід погодитися з думкою Ключко А. про те, що забезпечення доступності освіти є важливою складовою державної політики задля розвитку суспільства [1].

Нерівність у сфері освіти призводить до відтворення соціальної стратифікації та послаблення демократичних процесів. Тому державна освітня політика має бути спрямована на забезпечення інклюзивності, цифрової доступності та регіональної збалансованості освітніх ресурсів.

В даних умовах освіта виступає не тільки інструментом передачі знань, а й простором формування стійкості, відповідальності та демократичної культури.

Через систему освіти громадяни здобувають знання про політичний устрій держави, механізми впливу на владу, а також навички суспільного діалогу та відповідальної участі. Особливу роль у реалізації народовладдя відіграє громадянська та правова освіта. Громадянська освіта спрямована на формування наступних чинників:

- розуміння демократичних принципів;
- усвідомлення особистої відповідальності за суспільні рішення;
- готовності до захисту власних прав і свобод законними методами.

В українських реаліях громадянська освіта є важливим чинником протидії політичній апатії, маніпуляціям громадською думкою та правовому нігілізму. Освічений громадянин здатний оцінювати діяльність органів влади, робити усвідомлений вибір та брати участь у процесах прийняття рішень.

Рівень розвитку громадянського суспільства безпосередньо корелює з рівнем освіченості населення. Саме через освітні інституції формується активна соціальна позиція, здатність до самоорганізації та участі у громадських ініціативах.

Освіта сприяє появі соціально відповідальних громадян, які усвідомлюють, що народовладдя — це не лише право, а й обов'язок брати участь у суспільному житті. Таким

чином, освіта стає каталізатором демократичних процесів і зміцнення довіри між суспільством та владою.

Незважаючи на значний потенціал, система освіти в Україні стикається з низкою викликів, зокрема:

- нерівний доступ до якісної освіти;
- недостатня практична спрямованість громадянської освіти;
- потреба оновлення змісту навчальних програм відповідно до сучасних демократичних стандартів;
- цифрова трансформація та необхідність розвитку медіаграмотності;
- інформаційні маніпуляції та поширення дезінформації;
- криза довіри до соціальних інститутів;
- глобалізаційні процеси та культурне різноманіття;
- вплив воєнних і політичних конфліктів на освітній простір.

Доцільно буде погодитися з думкою Терещенко Г. про те, що реформа освіти в Україні в умовах євроінтеграції та викликів війни базується на поєднанні стратегічних цілей інтеграції в ЄС із адаптацією до реалій, спричинених масштабною збройною агресією РФ. Пріоритетами є: модернізація освітньої системи, підвищення її стійкості, забезпечення доступу до якісної освіти та гармонізація з європейським освітнім простором. Реформа потребує інноваційних, гнучких і стійких рішень, зокрема цифровізації, підтримки освітян та студентів, інтеграції з ЄС і адаптації інфраструктури до умов війни й повоєнного відновлення [5].

Перспективні напрями розвитку системи освіти:

- оновлення змісту навчальних програм відповідно до сучасних демократичних стандартів;
- посилення практичної складової громадянської освіти;
- інтеграція неформальної освіти;
- розвиток медіаграмотності та цифрових компетентностей;
- залучення молоді до волонтерських і проєктних ініціатив.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, освіта не лише забезпечує передачу знань і формування професійних компетентностей, а й виступає фундаментом демократичного суспільства, адже саме в освітньому середовищі формуються цінності свободи, рівності, поваги до прав людини та відповідальності за спільне благо. Освіта створює умови для розвитку критичного мислення, толерантності, здатності до діалогу й конструктивної участі в суспільному житті. Через освітні інституції держава інвестує у свій людський капітал, зміцнюючи соціальну згуртованість і підвищуючи рівень довіри між громадянами та владою. Ефективна й доступна освіта є необхідною умовою сталого розвитку демократичної держави та її успішного майбутнього.

У сучасних умовах глобалізації та швидких суспільних трансформацій роль освіти як стратегічного ресурсу демократії лише посилюється. Саме освіта сприяє адаптації суспільства до нових викликів, розвитку інновацій та формуванню конкурентоспроможної економіки. Тому забезпечення якісної, доступної та справедливої освіти має залишатися одним із пріоритетів державної політики. Лише системний, ціннісно орієнтований розвиток освітньої сфери здатний гарантувати утвердження демократичних принципів, стабільність суспільства та впевнене поступове майбутнє держави.

Подальший розвиток освітньої системи має ґрунтуватися на принципах гуманізму, інклюзивності, академічної свободи та інтеграції інноваційних підходів до навчання. Лише за таких умов освіта зможе повною мірою виконувати свою роль як стратегічний ресурс демократії.

Список використаних джерел

1. Ключко А. Державна політика у галузі освіти в контексті європейської інтеграції України. Публічне управління і адміністрування. 2024, Випуск 41, с. 54 – 60. DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.41.7> URL: <https://eprints.zu.edu.ua/41090/1/Ключко%20А.%20стаття%202024.pdf>
2. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 року №2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 року №710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>
4. Сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку системи громадянської освіти в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. Київ, 2023, с. 351. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/18/2023-POLIT-OSVITA.pdf>
5. Терещенко Г. Реформування системи освіти України в контексті Євроінтеграції. Освітня аналітика України. 2024, №6 (32), с. 40 – 50. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-6-40-50> URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2025/03/3_Tereshchenko_632_2024_40-50.pdf

References

1. Klochko, A. (2024). Derzhavna polityka u haluzi osvity v konteksti yevropeiskoi intehratsii Ukrainy [State policy in the field of education in the context of Ukraine's European integration]. Publichne upravlinnia i administruvannia – Public Management and Administration, 41, 54–60. <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.41.7> Retrieved from <https://eprints.zu.edu.ua/41090/1/Ключко%20А.%20стаття%202024.pdf> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 roku №2145-VIII [On Education: Law of Ukraine dated September 05, 2017 No. 2145-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini: Rozporyadzhennia Kabinetu Ministriv Ukraini vid 03 zhovtnia 2018 roku №710-r [On approval of the Concept of development of civic education in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 03, 2018 No. 710-r]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text> [in Ukrainian].
4. Razumkov Center. (2023). Suchasnyi stan, priorytety ta perspektyvy rozvytku systemy hromadianskoi osvity v Ukraini. Analitychna dopovid Tsentru Razumkova [Current state, priorities and prospects for the development of the civic education system in Ukraine. Analytical report of the Razumkov Center]. Kyiv, 351. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/18/2023-POLIT-OSVITA.pdf> [in Ukrainian].
5. Tereshchenko, H. (2024). Reformuvannia systemy osvity Ukraini v konteksti Yevrointehratsii [Reforming the education system of Ukraine in the context of European integration]. Osvitnia analityka Ukrainy – Educational Analytics of Ukraine, 6 (32), 40–50. <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-6-40-50> Retrieved from https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2025/03/3_Tereshchenko_632_2024_40-50.pdf [in Ukrainian].

Надійшла / Received 14.01.2026

Прийнято до друку / Accepted 09.02.2026

Опубліковано онлайн / Published online 17.03.2026